

Назарій Петрів

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗАРОДЖЕННЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ ТА НА ВОЛИНІ: ВІД XVI СТОЛІТТЯ ДО КІНЦЯ 1930-Х РОКІВ*

Протестантизм поширювався в Галичині та на Волині двома хвилями. Перша хвиля, упродовж XVI–XVII ст., принесла лютеранство, кальвінізм та соцініанство, друга, протягом XIX – перших чотирьох десятиліть XX ст. – розповсюдження євангельсько-баптистського руху. Автор досліджує спадщину ранньопротестантських громад, вплив йосифінських реформ на поширення спільнот пізнього протестантизму та динаміку євангельських і баптистських громад і об'єднань у 1920–1930-ті рр.

Ключові слова: протестантизм, лютеранство, кальвінізм, соцініанство, євангельсько-баптистський рух, «євангельське пробудження».

Реформація XVI–XVII ст. зумовила глибокі зміни в суспільно-політичному, культурному і релігійному житті Європи; з неї, зокрема, «вийшов» протестантизм. Поширення раннього протестантизму: лютеранства, кальвінізму, соцініанства та анабаптизму – значною мірою підготувало його подальший розвиток у західно- та східноєвропейському регіонах і появу на цих теренах пізніх громад менонітів, баптистів, методистів, євангельських християн, адвентистів та п'ятидесятників. Україна, як частина Східної Європи, також зазнала впливу Реформації і пережила декілька хвиль поширення протестантизму. Тож реформаційно-протестантський чинник у XVI–XVII ст. є важливим історичним підґрунтям євангельсько-баптистського руху.

У світській історіографії Реформацію (Reformation, від лат. *reformatio* – перетворення, виправлення) визначають, переважно,

* В основу цієї публікації лягла магістерська робота, підготована на кафедрі церковної історії УКУ у 2013 р. Науковий керівник – Вікторія Любашенко.

як релігійний або релігійно-суспільний рух¹ у Європі XVI – середини XVII ст., пов'язаний із становленням національних держав, кризовими явищами в середньовічній Церкві та активізацією церковно-опозиційних течій (раціоналістичних ересей вальденства, гусизму), внаслідок чого виникла нова християнська конфесія – протестантизм².

Епіцентром Реформації у Східній Європі стали Чехія, Лівонія, Польське та Угорське королівства, а також Трансильванія. Важливим чинником поширення раннього протестантизму на українських землях стало те, що вони опинилися у складі держав, у яких протестантизм набув значного поширення. Волинь, Київщина і Поділля – частина теперішньої України – на початку XVI ст. перебували у складі Великого князівства Литовського, а за Люблінською унією 1569 р. увійшли до складу Польського королівства і стали частиною федеративної держави – Речі Посполитої.

У Великому князівстві Литовському, а згодом і на східних теренах Речі Посполитої ідеї європейської, зокрема польської, Реформації зумовили появу тут раннього протестантизму, насамперед лютеранства. Перші лютеранські громади з'явилися ще у 1530–1540-х рр. на етнічних українських землях в межах сучасних Польщі, Білорусі та Західної України, і вони першими відчували вплив німецького лютеранства. У другій половині XVI ст. відомо вже про кілька лютеранських культурно-освітніх

¹ Про Реформацію та її перебіг у XVI–XVII ст. – див.: Эрл Кернс. *Дорогами християнства. Історія церкви*. Москва 1992; Йозеф Лортц. *Історія церкви*: в 2-х тт. Москва 1999, т. 2; Сергій Головащенко. *Історія християнства*. Київ 1999; Гі Бедуел. *Історія Церкви*. Львів 2000; Хусто Г. Гонсалес. *Історія християнства*: в 2-х тт. Санкт-Петербург 2002, т. 2; Вікторія Любащенко. *Реформація // Енциклопедія історії України*, т. 9. Київ 2012, с. 183–186.

² Назва походить від «Протестації», яку 1529 р. виголосили шестеро князів і представники 14 міст у Німеччині. Нею вони підтримали рішення Шпейерського рейхстагу 1526 р., який за вимогою князів-лютеран прийняв постанову про право кожного володаря обирати релігію для своїх підданих. Ця постанова, виражена у принципі «*cuius regio, ejus religio*» (лат.: «чия влада, того і віра») була остаточно закріплена в рішеннях Аугсбурзького сейму 1555 р., скликаного за згодою імператора Карла V. Сейм поклав край політичним суперечкам між лютеранськими і католицькими володарями Європи, підписана на ньому угода ввійшла в історію як Аугсбурзький релігійний мир.

центрів: у Кролевіці (Кенігсберзі), Вільні (Вільнюсі), Кракові, Куяві, Бересті. За реєстром Михайла Грушевського, у XVI–XVII ст. на українських землях лютеранські громади діяли на Підляшші (Венгров, Морди), Холмщині (Заблудів, Туробин, Щебрешин, Ямно), Берестейщині (Берестя, Нурець, Найдорф), Поділлі (Язловець), Галичині (Ланьцут)³. Ці дані доповнив Генрик Мерчинг згадкою про лютеранські «збори» у Мокрих Липах на Підляшші та в Сарницях і Жукові на Волині⁴. Вікторія Любащенко згадує про лютеранську громаду у Червоногороді (історичне місто біля с. Нирків Чортківського р-ну Тернопільської обл., тепер не існує).

Ведучи мову про лютеранські впливи з Угорщини і Трансільванії, Вікторія Любащенко пише і про низку громад у Карпатській Русі, де лютерани мешкали в с. Уйгель (тепер Нове Село Виноградівського р-ну Закарпатської обл.), у м. Кошиці та в с. Бенятина теперішнього Кошицького краю Словаччини, у м. Пряшеві та на теренах теперішнього Пряшівського краю Словаччини у селах Рожнява, Левоча, Любиця і Топорець⁵. Та загалом лютеранських громад у цьому регіоні було небагато.

Пропагуючи німецьку культуру і мову, лютеранство в Україні привертало до себе переважно німецьке населення, представників «третього стану» – міщан, ремісників та купців. Це істотно звузило ареал поширення цієї течії протестантизму містами і містечками західноукраїнського пограниччя, частково – Закарпаття, а також послабило її включення у суспільно-культурне життя русинів-українців. Зокрема, лютеранство не здобуло популярності у колах української шляхти, яку не зацікавила поміркована реформа Церкви та підтримка монархії, що їх проголосила ця конфесія у Німеччині.

Більшого, аніж лютеранство, поширення у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, Угорщині і Трансільванії набув кальвінізм. Його репрезентанти запропонували радикальнішу

³ Михайло Грушевський. *З історії релігійної думки на Україні*. Львів 1992, с. 65–68.

⁴ Henryk Merczyng. *Polscy deści i wolnomyśliciele za Jagiellonów*. Warszawa 1911, с. 22.

⁵ Вікторія Любащенко. *Історія протестантизму в Україні*. Львів 1995, с. 99–100.

реформу Церкви, а монархії протиставили ідею республіканського устрою з правом волевиявлення для різних станів. Це особливо приваблювало шляхтичів і міщан, адже останні прагнули демократизації громадського життя і здешевлення церковної практики через спрощення обрядовості й відмову від релігійної атрибутики. Шляхта, яка була незадоволена королівсько-князівським всевладдям та привілеями Римо-Католицької Церкви, стала головним провідником кальвінізму в регіоні. Керівне становище у кальвіністській громаді займав не король або князь, як у лютеранстві, та не глава Церкви, як у католицизмі, а місцевий фундатор-патрон чи власник населеного пункту, в якому утворювалася община. Шляхту вабили також кальвіністські вимоги секуляризації церковних земель, встановлення контролю за діяльністю духовенства, ідея помісної, незалежної від вищого органу, церкви⁶. Не випадково патронами кальвіністських громад були представники польських і українських шляхетських та навіть магнатських родин. Серед них, наприклад, белзький воєвода Рафал Лещинський, який сприяв поширенню кальвіністських зборів у північно-західних українських землях; холмський каштелян Збігнев Горайський; руський воєвода Микола Сенявський; брацлавський воєвода і галицький підкоморій Ян Потоцький; подільський воєвода Христофор Сененський, його брат Ян – каштелян жарновецький; белзький староста Андрій Голубка; сяноцький підкоморій Петро Бал.

На українських етнічних землях – як у її теперішніх кордонах, так і поза межами сучасної України – у XVI–XVII ст. діяло не менше як 200 кальвіністських громад⁷. Успіх кальвінізму в Україні пояснюється тим, що, як і в Західній Європі, ця конфесія діяла, адаптуючись до місцевих традицій і культури. Це знайшло відображення в науково-освітній, перекладацькій, полемічній практиці, у зверненні до національних мов. Є дані про існування на українських і білоруських етнічних землях періоду Реформації низки кальвіністських шкіл нижчого (два

⁶ Українська культура XIII – першої половини XVII століть / ред. Ярослав Ісаєвич, т. 2. Київ 2001, с. 492–493.

⁷ Вікторія Любащенко. Реформатські церкви // *Енциклопедія історії України*, т. 9. Київ 2012, с. 182.

класи) та середнього (три класи) ступеня. Вони діяли у Бересті, Білій, Бучачі, Влодаві, Водирадах, Глинянах, Дубецьку, Кам'янці-Подільському, Коцьку, Крилові, Лабуні, Ланьцуті, Острозі, Острополі, Панівцях, Сім'ятичах. Кальвіністи мали друкарні, зокрема, у Лашеві та Панівцях, а також культурно-освітні центри у Дубецьку, Глинянах, Острозі, Панівцях. У них працювали відомі у Східній Європі протестантські діячі Франциск Станкар, Анджей Венгерський, Григорій Оршак, Симон Жак, Ян Заремба, Войцех Воевудка, Мартін Бронеvський, Христофор Країнський, Андрій Гільовський, Ян Зигровський та інші.

Із середини XVI ст. на українських землях набула поширення ще одна рання протестантська течія – антитринітаризм, або социніанство. Його перші громади з'явилися на Підляшші, Холмщині та у Галичині, і загалом їх було до 30. Ще кілька громад социніан діяло на Поділлі. Наприкінці XVI – в першій третині XVII ст. социніани були особливо активними на східних теренах Речі Посполитої, а тому увійшли в історію як «польські» і «литовські» брати. Громади социніан поширилися також на Волині й Київщині. У цей період тут було зафіксовано 45–50 социніанських громад⁸ і декілька науково-освітніх центрів, що діяли за підтримки місцевих магнатів і шляхтичів, зокрема українських родин Гойських (Гостських), Сенют, Чапличів-Шпановських, Рогожинських, Олесницьких, Гулевичів-Воютинських, Пронських.

Із Волинського культурно-освітнього осередку социніан вийшли такі українські культурні діячі, як педагог Юрій Рупньовський, філософ Іван Дем'янович, богослов і вчений-логік Ян Немисловський, полеміст і перекладач Євстахій Кисіль⁹. За оцінкою Ореста Левицького, серед місцевої шляхти у цей час «було так багато послідовників секти, що вони іноді заповнювали собою місцеві провінційні сейми і становили тут переважуючу партію»¹⁰. Головними патронами течії були шляхтичі

⁸ Підраховано на основі дослідження: Любашенко. *Історія протестантизму в Україні*, с. 111–125.

⁹ Там само, с. 123–126.

¹⁰ Орест Левицький. Социніанство в Польше і Юго-Западной Руси // *Киевская старина*, кн. 6. Киев 1882, с. 406.

Немиричі, Гойські (Гостські), Войнаровські, Рогожинські, Богуцькі, Рутковичі, Яворські та інші. Натомість із Київського культурно-освітнього осередку вийшли: поет, учений, суспільний діяч Юрій Немирич, богослов і педагог Андрій Вишоватий, літератори Матвій Твердохліб, Юрій Дурош, Самуель Пшипковський, історик Станіслав Любенецький.

І все ж, попри те, що, за деякими даними, на українських землях упродовж XVI–XVII ст. діяло від 150 до 200 сочиніанських громад¹¹, ця рання протестантська течія, як і лютеранство, не набула підтримки міщан, ремісників, нижчих прошарків, і це тому, що антитринітаризм сповідував явно еретичні ідеї, заперечуючи догмати про Святу Тройцю та боголюдськість Христа. Власне, через останнє сочиніан часто й називали аріанами.

До середини XVII ст. у Речі Посполитій посилилась реакція державної влади проти протестантів як дисидентів. Низкою рішень їх, насамперед сочиніан, позбавили юридичних і станових прав. Генеральна конфедерація 1668 р. ухвалила, що «аріани та відступники від католицької віри [...] не повинні користуватися захистом сеймових рішень, що забезпечують свободу віросповідання; відступників потрібно карати вигнанням з вітчизни». Сейм 1764 р. постановив усіх, хто перейде з католицької віри в іншу, страчувати¹².

Друга половина XVII – перша половина XVIII ст. в історії протестантизму на українських землях були позначені значними втратами. На Наддніпрянщині фактично не залишилось протестантів, а в західному регіоні збереглося лише декілька громад (і жодної сочиніанської), які входили до Малопольського дієцезу. У 1698 р. в ньому перебували дві лютеранські й 12 кальвіністських общин; у 1768 р. – одна лютеранська і вісім кальвіністських¹³. Більше пощастило громадам, що існували на тих українських етнічних землях, де українські протестантські церкви діяли спільно з польськими і німецькими, зокрема, на Підляшші та Холмщині.

¹¹ Любашенко. *Історія протестантизму в Україні*, с. 117.

¹² Там само, с. 181.

¹³ Там само.

Попри невдачу першої хвилі свого поширення, протестантизм XVI–XVII ст. залишив свій слід в історії України – насамперед у культурно-освітній царині. Ранні протестантські течії через наголос на ідеї мирянської ініціативи в Церкві, звернення до самостійного читання Біблії та її перекладів мовою, наближеною до народної, вплинули на активізацію православного братського руху. Дія протестантизму очевидна у розвитку полемічної літератури, у тому числі завдяки участі в міжконфесійних дебатах протестантів: автора «Апокрисису» (1597) Мартіна Броневського та автора «Антапології» (1632) Євстахія Кисіля. Протестанти відчутно доклалися до розвитку політичної і богословської думки – тут слід згадати хоча б перекладацьку й наукову діяльність соцініан: автора слов'яно-руського «Катехізису» (1562) Симона Будного, Юрія Немирича та Андрія Вишоватого. Ранній протестантизм був і каталізатором поширення освіти на українських землях (протестантські школи у Дубецьку, Панцівцях, Гощах, кальвіністська академія у закарпатському Шарошпатаці на чолі з Яном Амосом Коменським). Ранні переклади Біблії мовою, наближеною до народної, та слов'яно-руські учительні Євангелія також зробили протестанти. Серед цих пам'яток – рукописні Новий Завіт Василя Тяпинського (1570) і Новий Завіт Валентина Негалевського (1589); анонімні «Крехівський Апостол» і «Нягівські повчання на Євангелія» другої половини XVI ст. Таким чином, ранній протестантизм на українських теренах сформував відчутний культурний пласт.

Друга хвиля поширення протестантизму в Україні, переважно, в її західному регіоні, припала на останню третину XVIII – XIX ст. У цей період частина західноукраїнських земель перебувала у складі Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, державно-церковна політика якої зазнавала змін, що частково створили підґрунтя для відродження протестантизму.

У цьому контексті передусім слід згадати про реформи імператриці Марії-Терезії та її сина – імператора Йосифа II, які започаткували оновлення державно-церковних відносин у 1770–1780-х рр.¹⁴ (політика «йосифінізму»). За цих правителів «підхід

¹⁴ На цю тему див.: *Оповідання з історії Австрійсько-Угорської держави в зв'язи з всесвітньою історією*. Коломия 1914; Robert A. Kahn. *A History of the Habsburg*

до реформування суспільства був комплексним: одночасно відбувались реформи у всіх сферах життя»¹⁵. У цей період, зокрема, проведено перший перепис населення імперії та її земельних володінь, упорядковано систему обліку та контролю людності за соціально-демографічними і конфесійними показниками. Відбулась реформа у військовій галузі, за якою запроваджено обов'язкову військову повинність. Було частково пом'якшено соціальне питання в імперії завдяки указу Марії-Терезії щодо потреби «людського ставлення» поміщиків до селян¹⁶. За Йосифа II сільським громадам надали право самоуправління, скоротили панщину до трьох днів. Ці зміни сприяли модернізації імперії Габсбургів. Необхідність подальших змін стала очевидною з другої половини ХІХ ст. – періоду піднесення революційно-визвольних рухів¹⁷. Намагаючись знищити привілеї магнатів і закласти підвалини принципу рівності громадянських прав, Йосиф II відніс дворянство до служивого стану і дозволив приймати на чиновницьку службу представників «третього стану». У 1781 р. імператор скасував панщину в Богемії, а згодом – на інших землях імперії. У 1848 р. це зробили на Закарпатті, Лемківщині, Буковині та Галичині¹⁸.

Імператор Йосиф II вніс законодавчі зміни у релігійно-культурне і церковне життя імперії. У 1781 р. він оприлюднив указ про віротерпимість, обмежив діяльність католицьких орденів. Згодом почалася ліквідація монастирів, які не займалися освітньою діяльністю чи роботою у шпиталях. Церкву поставили під жорсткий контроль влади, а зв'язки імператорського двору з Римом

Empire: 1526–1918. Berkeley 1974; Peter F. Sugar, Peter Hanák. *A History of Hungary.* London 1990; Андрей Шарый, Ярослав Шимов. *Корни и корона. Очерки об Австро-Венгрии. Судьба империи.* Москва 2011.

¹⁵ Олександр Бойко. *Історія України.* Київ 2007, с. 234.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Європейські революції 1848 р., названі «Весною народів», почалися у Франції. Надалі революційний рух поширився Італією, Австро-Угорщиною, Німеччиною.

¹⁸ Василь Олійник. Весна волі. Літературна година до 160-річчя скасування кріпацтва в Галичині // *Залищицька централізована бібліотечна система* (zal-lib.pp.ua).

ослабли. Указ про віротерпимість, підтверджуючи державний статус Римо-Католицької Церкви, надав водночас громадянські права греко-католицькому, православному, лютеранському та реформатському населенню держави. Відтак усім підданим імперії Габсбургів гарантували право на вільне сповідання своєї віри і релігійні зібрання – його закріпили в Конституції 1848 р.

Період розпаду Австро-Угорської імперії, пов'язаний із Першою світовою війною, поглибив соціально-економічні проблеми, насамперед на загарбаних нею ненімецьких територіях. Перші десятиліття ХХ ст. виявились надзвичайно важкими для населення Західної України, а Перша світова війна призвела до ще більшого зубожіння і занепаду регіону. Створення нової держави, II Речі Посполитої, з одного боку, не зупинило економічного занепаду українських земель Галичини й Волині в її складі, а з іншого – стало потужним стимулом для національно-політичного піднесення українського населення, яке шукало нових культурних, моральних і релігійних зразків. Саме на цей час припадає поширення євангельсько-баптистського руху на Волині й у Галичині.

Перша згадка про баптизм у Галичині стосується «євангельського пробудження» (за визначенням самих баптистів) у німецькій колонії Вальдорф Городецького повіту на Львівщині. У 1918 р. сюди переїхала родина Підгорецьких з Волині, де її члени познайомились з німцями-баптистами і захопились їх ученням¹⁹. Тож, мабуть, першими українськими баптистами у Галичині стали Олекса Підгорецький і (трохи згодом) двоє його братів: Василь та Іван²⁰. Осівши у Вальдорфі, вони розпочали оповідати про нову віру у найближчих селах – Гійче, Забір'я, Салашів, Вільки-Мазовецькі, а з допомогою інших німців-колоністів також у містах, зокрема у Кам'янці-Струмиловій (тепер Кам'янка-Бузька) та Раві-Руській²¹. Терени Равщини і Жовківщини невдовзі стали першим центром євангельсько-баптистського руху в Галичині.

¹⁹ Ілля Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*. Торонто 1968, с. 14.

²⁰ Григорій Домашовець. Десятиліття річниці баптистів у Вальдорфі // *Післанець Правди* 10 (1931) 180.

²¹ Домашовець. Десятиліття річниці баптистів у Вальдорфі; Григорій Домашовець. *Світовий Союз баптистів і коротка історія баптизму з 1936 року*. Ірвінгтон 1976, с. 103.

У 1921 р. в с. Грибовичі (тепер Жовківського р-ну) перший євангельсько-баптистський проповідник з українців Макар Ничипорук здійснив колективний обряд водного хрещення «за вірою», тобто над особами, які у зрілому віці свідомо повірили у Христа. Того ж року цей проповідник охрестив ще шістьох осіб, у тому числі й Івана Підгорецького²². Новоохрещені розпочали проповідувати в інших населених пунктах Галичини, зокрема, в Угневі (тепер Сокальського р-ну), куди переселились баптистські родини із Забір'я та Салашева²³. На Угнівщині баптисти невдовзі заснували нове поселення – Колонію Баптистів.

У той самий час, як на Равщині й Угнівщині набирає обертів «євангельське пробудження, виникають перші євангельсько-баптистські спільноти на Тернопільщині. Постання баптизму тут пов'язане з діяльністю проповідника Івана Семенини, який у 1921 р. повернувся із заробітків у США, де зацікавився баптистами²⁴. Проповіді Івана Семенини в його рідному с. Озерянка (тепер Зборівського р-ну) притягували слухачів і з найближчих сіл, поширюючи коло прихильників баптизму. Уже в 1922–1923 рр. баптистські громади з'явилися на Крем'яччині, де Іван Семенина звершив 13 водних хрещень²⁵.

Початок масового «євангельського пробудження» на Волині також припадає на кінець 1921-го – початок 1922 р., однак правдоподібно, що баптистська група існувала у с. Залізниця (тепер Любешівського р-ну) вже з 1873 р.²⁶ Слід зазначити, що баптизм на Волині мав певну особливість, пов'язану з історично-політичними процесами. Від 1793 р. до Першої світової війни Волинь перебувала у складі Російської імперії, яка намагалася русифікувати

²² Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*, с. 16.

²³ Там само.

²⁴ Іван Семенина. *Збережені Господом. Спомин проповідника*. Торонто 1958, с. 16.

²⁵ Семенина. *Збережені Господом*, с. 26; Маргарита Квач. Поява та розвиток євангельських громад на Кременеччині у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) // *Українське релігієзнавство* 58 (2011) 35–45.

²⁶ Степан Нищик. *Шлях віри*. Вінніпег 1975, с. 37. Пор. також: Захар Речун-Панько. 65 роковини збору в Залізниці на Волині // *Післанець Правди* 7–8 (1938) 131.

місцеве населення. Російська мова заступила українську у школі й культурі, ставши офіційною богослужбовою та діловою мовою краю, хоча місцеве населення й надалі спілкувалось українською²⁷. Тому перші послідовники баптизму на Волині, на відміну від проукраїнськи налаштованих галичан, послуговувались російською мовою під час проповіді та місіонерських подорожей, поширювали російськомовну релігійну літературу. Поступове налагодження контактів між волинськими і галицькими громадами сприяло проникненню українського духу і в баптистський рух на Волині.

А от громади євангельських християн, які сповідували близьке баптизмові вчення і часто діяли разом з баптистами, поширювались на Волині переважно зусиллями одновірців із Росії. Перша громада євангельських християн була заснована на Волині у 1909 р.²⁸ завдяки місіонерству проповідників Російського союзу євангельських християн. Уже на початку 1920-х рр. розпочав діяльність Союз євангельських християн на Волині²⁹, що прагнув співпраці з баптистами. Така кооперація відкривала можливості більших контактів з галицькими громадами.

У 1920-х рр. баптистський рух набрав обертів на Волині, одним із його найбільших осередків стало с. Довгів (тепер Горохівського р-ну)³⁰. Першим проповідником тут був П. Коростинський, а перше баптистське богослужіння відбулося 1922 р. на Великдень у приміщенні місцевої школи³¹. Згодом богослужіння проходили протягом літа під відкритим небом, переважно у саду чи на подвір'ї когось із братів-одновірців, а з настанням холодів – по чергово у домівках віруючих. За відсутності молитовних будинків баптисти й євангельські християни як на Волині, так і в Галичині

²⁷ Нищик. *Шлях віри*, с. 37.

²⁸ Людвік Шендеровский. *Євангельське християнство. Возрожденное євангельське движение в исторической християнській церкві*. Торонто 1980, с. 228; Ліна Бородинська. Діяльність євангельських християн у Польщі (1918–1939 рр.) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 27. Запоріжжя 2010, с. 143.

²⁹ Шендеровский. *Євангельське християнство*, с. 229.

³⁰ Подібні свідчення подає: П. Осипович. *Під Божою опікою*. Вінніпег – Торонто 1981, с. 28.

³¹ Там само, с. 26–27.

завичай проводили служіння та інші общинні заходи у хатах одновірців.

У 1920-х рр. євангельсько-баптистський рух в Галичині динамічно розвивався і його перший успіх не пройшов непоміченим для баптистів Польщі й Білорусії. Саме вони зорганізували влітку 1924 р. конференцію у Бресті, на яку запросили одновірців із Західної України³². Українські баптистські громади делегували туди проповідників Іллю Кубрина й Івана Петраша.

Уже через рік українські баптисти провели свою конференцію, ініційовану Іваном Петрашем. Ця Перша баптистська конференція в Галичині відбулась 1925 р. у с. Забір'я (тепер Жовківського р-ну). На ній було прийнято ряд важливих рішень щодо подальшого розвитку руху в Західній Україні. Зокрема, вирішено згуртувати усі євангельсько-баптистські церкви Галичини в об'єднання, організувати біблійні курси для керівників спільнот, двох молодих братів обрано на проповідників³³. На конференції йшлося про створення україномовного часопису та розповсюдження духовної літератури. Також ухвалено звернення до влади з проханням припинити переслідування членів євангельсько-баптистського руху³⁴. Восени 1926 р. відбулась Друга баптистська конференція у Галичині. На ній обговорили майбутнє видання баптистського часопису, що було реалізовано у 1927 р.³⁵

Поширення євангельсько-баптистських громад в Галичині викликало негативну реакцію польської влади та Римо-Католицької Церкви. Це засвідчує низка архівних документів, в яких ідеться про обмеження, скеровані проти баптистів, як-от: заборона проповідувати в людних місцях, проводити колективні зібрання за участю молоді³⁶. І хоча за Конституцією 1921 р. громадяни

³² Ілля Кубрин. *На вузькій дорозі*. Саскатун 1962, с. 35.

³³ Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*, с. 20.

³⁴ Кубрин. *На вузькій дорозі*, с. 35.

³⁵ Там само.

³⁶ Львівський повіт: звіт про сектантський релігійний рух на території повіту. Склав П. Олійник. 1935 р., 48 арк. // Державний Архів Львівської Облaсті (далі – ДАЛО), ф. 1 (Відділ у справах віросповідань, 1921–1939 рр.), оп. 1, спр. 1351; Про релігійні секти на Волині. 1934 р., 24 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 3,

Польщі були рівними перед законом та мали право сповідувати власну віру, існувала негласна заборона на затвердження статутів нових віросповідань. Попервах баптизм серед українців влада розглядала саме як підозріле віросповідання. Сприяла цьому і проросійська орієнтація євангельсько-баптистських громад на Волині, і те, що ці громади підтримували тісні зв'язки з одновірцями в інших країнах (Росії, Чехії, Угорщині), і те, що на місцевих баптистів і євангельських християн мали вплив протестантські місії з Європи, які присилали місіонерів, проповідників та релігійну літературу. Лояльніше ставилась влада до німецьких і польських баптистів, яких підтримували меноніти.

Таким був перший етап євангельсько-баптистського руху в Західній Україні. В ньому можна виділити кілька підетапів. 1920–1921 рр. стали початком «євангельського пробудження» в Галичині і на Волині. 1922–1923 рр., а подекуди 1922–1925 рр. – це період безперешкодного поширення руху серед українців, переважно селян; така безперешкодність, як вважає Ілля Кубрин, пояснювалася байдужістю традиційних Церков до нової віри і «неуважністю» влади, яка тоді ще не вірила в перспективи євангельсько-баптистського руху. У ці «спокійні» роки євангельсько-баптистський рух, залишаючись поки що маргінальним явищем релігійного життя Західної України³⁷, розпочав формування мережі організованих спільнот, організацію біблійних курсів, про-

спр. 1202; Про релігійні секти у Львівському воєводстві. 1929 р., 62 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 12, спр. 2987; Матеріали про спостереження над забороненими релігійними організаціями, зокрема баптистськими громадами, у повітах Львівського воєводства. 1924–1926 рр., 124 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 1950; Матеріали про надання Міністерству віросповідання і громадської освіти зведень про розподіл населення Польщі за віросповідною ознакою. 1925–1926 рр., 102 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 2005; Справа про розгляд скарги Я. Зигмунта з приводу відмови у задоволенні 10 прохань про дозвіл на зміну віросповідання з римо-католицького на баптистське. 1925–1926 рр., 27 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 2088; Листування з Рава-Руським повітовим староством про створення релігійної секти євангелістів з наданням списків сектантів. 1928 р., 15 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 2811; Про відкриття релігійної секти євангелістів у Брилинцях Перемишльського повіту. 1929–1930 рр., 12 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 2882.

³⁷ Під словом «маргінальні» маємо на увазі нечисельні і суспільно не впливові громади, в яких традиційні конфесії не вбачали конкурентів.

ведення перших конференцій. Із середини 1920-х рр. фіксуємо третій підетап – початок переслідування баптистів і євангельських християн з боку влади й місцевого населення. Практично вся друга половина 1920-х рр. пройшла під знаком цих утисків. Архівні документи³⁸ засвідчують наростання гніту протестантів-українців, яких влада розглядала уже як підозрілих громадян і загрозу для стабільності держави.

Новий етап євангельсько-баптистського руху на західноукраїнських землях відносимо до початку 1930-х рр. Цей етап позначений виникненням нових місць протестантської проповіді, формуванням розгалужених церковних союзів, до яких прилучалася все більша кількість українців, насамперед молоді; вихованням власного кадрового ресурсу, підготовкою проповідників.

Уже в 1930 р. баптизм і євангельське християнство привернули до себе селян Болехівщини³⁹. Ще одним тереном поширення руху на початку 1930-х рр. стала Лемківщина. Свідчення про першу громаду в цьому краї припадає ще на 1925 р., однак про неї маємо лише невиразну згадку. Справжнє поширення баптизму на Лемківщині почалося від громади с. Вапенне Горлицького повіту (тепер Малопольського воєводства Польщі), заснованої неофітом – колишнім греко-католицьким священником Дмитром Хом'яком⁴⁰. Спочатку баптисти Лемківщини користали, переважно, з духовного служіння польських «братів» із Тарнова та Нового Санча⁴¹. Однак уже з 1930 р. завдяки ентузіазму Дмитра Хом'яка, якого підтримав Іван Підгорецький, здійснивши кілька місійних поїздок на Лемківщину і допомігши зі створенням громади

³⁸ Свідчення повітових староств про наявність у повітах релігійних сект. 1931 р., 62 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 2987; Звіт про наявність сект у Турківському і Тарнобжеському повітах 1933 р., 9 арк. // ДАЛО, ф. 1, оп. 14, спр. 3090; Спостереження за релігійними сектами у Львові. 1924 р., 22 арк. // ДАЛО, ф. 110 сч. (Львівське повітове староство), оп. 1, спр. 894; Справа про релігійну секту «Баптистів» у Львові 1934–1935 рр., 423 арк. // ДАЛО, ф. 110 сч., оп. 4, спр. 2934; Справа про діяльність благодійного євангелічного товариства у Львові. 1934 р., 17 арк. // ДАЛО, ф. 110 сч., оп. 4, спр. 254; Про діяльність сект у Львові у 1932–1933 рр., 329 арк. // ДАЛО, ф. 110, оп. 4, спр. 344.

³⁹ Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*, с. 22.

⁴⁰ Там само, с. 56.

⁴¹ Там само, с. 57.

у Вапенному⁴², баптистський рух серед лемків набрав обертів. Тож у 1930-х рр. на Лемківщині були засновані громади у селах Вапенне, Мацина Велика, Мацина Мала, Бодаки, Перегримка, Боднарка, Драгашів і Пстружне⁴³.

На початку 1930-х рр. ще один осередок євангельсько-баптистського руху у Західній Україні сформувався навколо Кам'янки-Струмилової. Тут поширення нововірства відбувалося завдяки місіонерству Миколи Лютого, який почав благовісницьку практику в цих околицях ще у 1922 р. У середині 1930-х рр. до цієї громади додалась община у с. Батятичі (тепер Кам'янка-Бузького р-ну). З неї вийшла низка галицьких проповідників, керівників громад, учителів біблійних гуртків і регентів, зокрема Михайло Теслюк, Михайло Рищак, Андрій Теслюк, Василь Могиляк та інші⁴⁴.

На початку 1930-х рр. євангельсько-баптистський рух поширився на Снятинщині, отримавши поштовх від німецьких баптистів – колоністів і колишніх вояків австрійської армії. Збереглися свідчення про баптиста-коваля на прізвище Масірер, який мешкав у Снятині. Згодом регіоном стали опікуватися українські благовісники Іван Петраш та Іван Підгорецький, які надали громаді українського духу, розпочавши проповіді та колективне читання Біблії українською мовою⁴⁵.

Розширюючи свою присутність у Галичині, баптисти водночас дбали про зміцнення своїх позицій, зокрема на Львівщині. Від початку 1930-х рр. маємо свідчення про появу осередку в с. Ясенів

⁴² Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*, с. 58.

⁴³ *Післанець Правди* 5 (1931) 95. Маємо дані про низку сіл і містечок цього краю, в яких на середину 1930-х рр. вже існували протестантські громади, а також свідчення про 298 «сектантів», що мешкали у цей період у межах дев'яти деканатів Апостольської Адміністрації Лемківщини, хоча, на жаль, даних про їх конфесійну приналежність не подано. Можна припустити, що тут ідеться і про баптистів та євангельських християн (лютеран чи кальвіністів, які мали свої церкви, а їхні служителі використовували спеціальний священницький одяг, зазвичай не називали «сектантами»). Див.: *Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемківщини*. Львів 1936, с. 167.

⁴⁴ Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*, с. 60.

⁴⁵ *Історія ЄХБ Івано-Франківської області*. Львів 2008, с. 63.

Брідського повіту (тепер Бродівського р-ну). Першим нововірцем тут став селянин Михайло Король⁴⁶. Упродовж 1930–1931 рр. саме в його хаті відбувались баптистські богослужіння і молитовні зустрічі⁴⁷. Звідси баптизм «перекинувся» на сусідні села.

Щороку здобуваючи нових прихильників і поширюючи свою мережу, євангельсько-баптистський рух у Галичині поступово набував структурованості. Творилися не лише нові громади, а й біблійні та молодіжні гуртки, групи місіонерів, курси проповідників, регентів і колпортерів – розповсюджувачів релігійної літератури, насамперед Біблії. Це зміцнювало позиції баптизму, його вплив на місцеве населення, зокрема на молодь, яка знаходила в баптистських громадах можливості для самореалізації⁴⁸. У 1930-х рр. баптисти мали вже доволі розгалужену мережу громад, яка охоплювала майже всі околиці Галичини, а віруючі співпрацювали через благовісників і місіонерів з одновірцями Волині.

Помітною подією в житті українського євангельсько-баптистського руху став перший випуск проповідників Баптистської семінарії у Лодзі 28 червня 1930 р.⁴⁹ У ній навчалось чимало віруючих з різних місцевостей II Речі Посполитої, особливо з її східних регіонів. Працюючи над створенням власних структур, українські баптисти водночас брали активну участь у розвитку пізньопротестантських конфесій тодішньої Польщі. Є свідчення, зокрема, про представництво від українських громад на Краєвому конгресі баптистів у Варшаві 25–28 вересня 1930 р.⁵⁰

У другій половині 1930-х рр. баптисти та євангельські християни Галичини почали створювати перші недільні школи для релігійного виховання дітей і підлітків та вишколу майбутніх

⁴⁶ За спогадами односельців, Михайла Короля, який був батьком трьох дітей, в радянські часи репресували і «вивезли» (відправили в ув'язнення або заслання). Подальша його доля невідома.

⁴⁷ Кубрин. *Нова віра в Західній Україні*, с. 60.

⁴⁸ Ліна Бородинська. Розвиток молодіжного руху Євангельських християн в умовах міжвоєнної Польщі // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. 30. Запоріжжя 2010, с. 345–349.

⁴⁹ *Післанець Правди* 8 (1932) 149.

⁵⁰ *Післанець Правди* 11 (1931) 205.

учителів-баптистів. Ці школи діяли спочатку при найбільших громадах, а вже до 1939 р. існували майже у всіх общинах⁵¹.

Фактично на початку 1930-х рр. євангельсько-баптистський рух став масовим, здобувши багатьох прихильників у Галичині та на Волині. Упродовж цих років він набув організованих форм, утворив церковні союзи, провів низку конференцій та з'їздів, відкрив кілька молитовних будинків, чимало недільних шкіл, хорів, гуртків, заснував біблійні, регентські, місіонерські курси, дав поштовх розвитку молодіжного служіння. На цьому, другому етапі свого функціонування у Західній Україні рух піднявся на якісно новий рівень.

До 1939 р. у більшості міст та великих сіл Галичини й Волині існували громади баптистів або євангельських християн. Їх поступ змушував змінювати ставлення до руху місцеве католицьке і православне населення, хоч у 1920-х рр. воно було ще відверто вороже. Головним переслідувачем пізнього протестантизму на українських землях Польщі в другому періоді, як свідчать архівні матеріали, залишилась польська влада. Вона мирилася з діяльністю невеликих громад, але коли євангельсько-баптистський рух набрав організаційних форм і привернув до своїх лав багатьох молодих українців, коли утворилися церковні союзи, засвідчивши перспективність цього руху, то влада виявила занепокоєння⁵².

Баптизм та євангельське християнство у Польщі не будували внутрішніх етнічних і національних кордонів. Євангельсько-баптистський рух тут був явищем полінаціональним і полікультурним. «Дух братерства», що його особливо плекає пізній протестантизм, зробив євангельсько-баптистське середовище доволі відкритим. Його члени плекали атмосферу взаємної поваги і підтримки, що виявилось, серед іншого, і в будівництві нових

⁵¹ Спеціально для вчителів та учнів недільних шкіл у *Післаңці Правди* було засновано рубрику «Недільна шкілька».

⁵² Ліна Бородинська. Процес формування організаційної структури спільноти євангельських християн у Польщі (1918–1939 рр.) // *Актуальні проблеми Вітчизняної та Всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*, вип. 19. Рівне 2009, с. 221–225.

протестантських об'єднань, створенні церковних і міжцерковних союзів.

Одним із перших баптистських об'єднань у II Речі Посполитій став Союз німецьких баптистів у Польщі, заснований 1928 р.⁵³ У середині 1930-х рр. до його складу входило 37 зборів (громад), в яких налічувалось близько 8000 членів, охрещених за вірою, тобто повнолітніх⁵⁴. Терени свого поширення Союз поділив на три регіони: землі колишнього Польського князівства, Познансько-Поморську федерацію та Волинь, які становили відповідні церковні області. Кожна з них функціонувала як окрема одиниця, регулюючи внутрішнє життя об'єднаних у ній общин, однак вони мали спільний керівний орган, яким була загальна конференція.

Помітне місце в євангельсько-баптистському середовищі на східних землях II Речі Посполитої посідав Союз слов'янських баптистів у Польщі. Його створення пов'язують з місіонерською діяльністю німецьких баптистів серед католицького і православного населення Волині, яка в 1920 р. відійшла до Польщі після понад сторічного перебування в складі Російської імперії. Попри те, що російський царат наклав офіційну заборону на протестантську проповідь місцевому населенню, німці-колоністи (спершу меноніти, а потім і баптисти) таки чинили вплив на росіян та українців, ідучи до них з Біблією і запрошуючи на зібрання⁵⁵. У другій половині XVIII ст. і впродовж XIX ст. німецькі колонії виникли у багатьох регіонах України. На початку 1914 р. в Південній Росії (в тому числі й на Волині) існувало 16 об'єднань баптистів, до складу яких входило понад 7000 членів⁵⁶.

Від початку своєї діяльності в Україні, зокрема на її західних теренах, баптисти активно співпрацювали з євангельськими

⁵³ Stefan Grelewski. *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*. Lublin 1937, с. 528. Ця праця польського педагога і письменника, священика, визнаного Римо-Католицькою Церквою мучеником і блаженным, донині залишається одним із найфундаментальніших джерел про діяльність релігійних осередків протестантизму у Польщі міжвоєнного періоду.

⁵⁴ Там само, с. 528.

⁵⁵ Otto Penno. *Wolhynien und die Evangelischen Baptisten-Gemeinden im Gebiet Rowno // wolhynien.de*.

⁵⁶ Grelewski. *Wyznania protestanckie i sekty religijne*, с. 532.

християнами. У 1923 р. відбулася перша об'єднавча конференція обох течій, що мала на меті заснування спільної організації. Було ухвалено створення Союзу зборів євангельських християн і баптистів у Польщі⁵⁷. Проте на конференції 1925 р. у Варшаві з нього виокремилась група віруючих, що оголосили про створення нового братства – Союзу слов'янських баптистів у Польщі, головою якого обрано Івана Петраша⁵⁸. Він запропонував статут об'єднання, де було визначено функції керівних органів – з'їзду, головної ради та ревізійної комісії⁵⁹, причому з'їзд формували делегати, обрані від кожної громади (збору). Звичайні з'їзди мали відбуватися кожні два роки, а надзвичайні – за необхідності. Згідно зі статутом, головна рада повинна була повідомляти міністерство віровизнань і народної освіти Польщі про час з'їзду. Членами ради не могли бути іноземці чи особи, що не володіють польською мовою. Головна рада мала надсилати копії прийнятих рішень міністерству віровизнань.

Ще одна група віруючих, які входили спершу до Союзу зборів євангельських християн і баптистів у Польщі, у 1925 р. утворила Союз зборів слов'янських євангельських християн і баптистів у Польщі⁶⁰. Влада йшла назустріч новим спільнотам і приймала документи на їх реєстрацію, попри дроблення євангельсько-баптистського середовища. Останнє було викликане, можливо, незначними віросповідними розбіжностями між баптистами і євангельськими християнами, а можливо, й особистою конкуренцією та боротьбою за керівні посади. Статут Союзу зборів слов'янських євангельських християн і баптистів у Польщі затвердили у 1927 р. А через три роки, під час восьмого з'їзду цього об'єднання, було прийнято рішення про вилучення слова «баптистів» з офіційної назви організації. Станом на 1933 р. до складу Союзу входило 68 громад.

⁵⁷ Ліна Бородинська. Спільноти євангельських християн і баптистів в Польщі (1918–1939 рр.): пошук компромісу // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, кн. 1. Львів 2008, с. 248–254.

⁵⁸ Grelewski. *Wyznania protestantskie i sekty religijne*, с. 532.

⁵⁹ Там само, с. 545.

⁶⁰ Там само, с. 549.

Обравши нову назву – Союз слов'янських зборів євангельських християн у Польщі, спільнота налагодила тісну співпрацю з Європейською християнською місією в Польщі⁶¹. Остання, розпочавши тут свою діяльність у 1928 р., спершу співпрацювала тільки з громадою євангельських християн у Кобрині. Та у 1931 р. вона зблизилась із Союзом і набула більшої впливовості у протестантському середовищі. З другої половини 1930-х рр. Місія налічувала сім офіційних співробітників, які активно допомагали Союзу слов'янських зборів євангельських християн у Польщі засновувати громади на Поліссі⁶².

Узагалі, впродовж 1920–1930-х рр. у II Речі Посполитій існувала ціла мережа різних євангельсько-баптистських громад та об'єднань. Їх об'єднувало: спільне віровчення, культова практика, форми церковної організації, принципи місіонерства, а також просвітницька і філантропічна діяльність. Більшість громад та об'єднань співпрацювали між собою, їх представники брали активну участь у спільних заходах та на «місійній ниві». Співпраця була чинником успіху пізнього протестантського руху в Польщі, зокрема на Західній Україні.

Попри те, що перша хвиля протестантизму на українських землях у XVI–XVII ст. зазнала невдачі, вона залишила відчутний пласт пам'яток і вплинула на розвиток української культури, у тому числі на середовище православних і католиків. Після певної паузи і частково завдяки «йосифінським» реформам останньої чверті XVIII ст. розпочалася друга хвиля, тепер уже пізньопротестантських громад. Для неї було характерним формування баптистських і євангельських спільнот. На початку 1920-х рр. польська державна адміністрація доволі індіферентно поставилась до нових протестантських спільнот і прийняттям Конституції 1921 р. навіть сприяла їх поширенню. У той час євангельсько-баптистські громади здобули найбільших успіхів у східних воєводствах. Та з 1924 р. ставлення Польської держави до євангельсько-баптистського руху змінюється. Динаміка його розповсюдження, а також розширення його міжнародної співпраці,

⁶¹ Там само, с. 550.

⁶² Там само, с. 551.

діяльність іноземних місіонерів та вплив зарубіжних релігійних центрів змусили державу посилити контроль над євангельським християнством і баптизмом. Тож у 1924–1939 рр. влада вдавалася до заходів, покликаних зупинити подальший розвиток пізнього протестантизму. Але євангельсько-баптистський рух продовжував здобувати прихильників.

У 1920–1930-ті рр. в євангельсько-баптистському середовищі були сформовані власні кадри проповідників, місіонерів та освітніх діячів. Вони заклали духовний ґрунт для подальшого розвитку руху. Громади баптистів і євангельських християн в сучасній Україні у своїй релігійно-просвітницькій діяльності значною мірою спираються на ті традиції, що були сформовані на Західній Україні у міжвоєнний період.

Nazariy Petriv

The Background and the Beginnings of the Evangelical Movement in Galicia and Volhynia: from the 16th century to late 1930s

The article discusses the two waves of Protestantism that spread across Galicia and Volhynia. The first wave, represented by Lutherans, Calvinists, and Socinians, swept the region during the 16th and 17th centuries, and the second one, spearheaded by Evangelicals and Baptists, followed in the 19th and early 20th centuries. Special attention is paid to the lasting legacy of the early Modern Protestant communities, the influence of Josephine reforms on the situation of the Protestants, and the development dynamics of the later Protestant communities in 1920–1930s.

Keywords: Protestantism, Galicia, Volhynia, Lutheranism, Calvinism, Socinianism, Evangelicals, Baptists, Great Awakening.